

Mandát, Jaroslav

[Sivek, Alois. Ondráš z Janovic]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. D, Řada literárněvědná. 1959, vol. 8, iss. D6, pp. 110-113

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/108698>

Access Date: 24. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ovšem je třeba, aby umělec sám v sobě vypěstoval — nikoli jen přijal — ideu dobra a krásy. Tato ideu nemá však povahu „nadčasové“, „věčné“ hodnoty; naopak je spjata se životem dne, s prací a bolestmi lidu. Touto ideou, tímto smyslem nechť je naplněno umění, nikoli romantickým sněním. Básník není — jak Ščedrin zdůrazňuje v stati, zahrocené polemicky proti Mussetovu Rollovi — „služebníkem nekonečna“, „věštcem neznáma“, ale objevovatelem životní pravdy. Aby se k ní dobral, nesmí skutečnost ani libovolně deformovat, ani kopírovat, nýbrž citlivou rukou umělce pečlivě „třídít fakta, zachycovat celkový smysl života“. Proto Ščedrin odmítá jak romantismus, tak zolovský naturalismus, projevivší se nejmarkantněji v Naně.

Jako samozřejmý následek přesvědčení o nutnosti sociálního poslání umění vyplývá pak Ščedrinova averse vůči jakékoli sarnoučelnosti umění, vůči tomu, co nazývá „motýlkovou poezií“. Všechna velká literární díla minulosti, dokládá Ščedrin, sledovala zcela jasný cíl — odhalovala nesoulad a zmatek, jímž lidstvo trpělo a trpí.

I z tohoto nártu je zřejmé, jak velké myšlenkové bohatství obsahuje kniha Ščedrinových literárních statí, jimiž se nám zpřístupňují autorovy umělecké a společenské názory, publikované od 40. do 80. let v časopisech Otěčestvennyje zapiski, Russkij vestnik, Sovremennik a Russkije vedomosti. Pro českého literárního historika je pak zvláště zajímavé sledovat, jak Ščedrinovy literární názory, vyjadřující vedle Černyševského jistě nejvýraznější a nejvyzrálejší zásady ruského kritického realismu, korespondují v základních bodech se soudobým kritickým programem nejpokrokovějšího proudu české literatury 60. a 70. let 19. století, reprezentovaného družinou májovců. Je to tím zajímavější, že tyto čeští autoři probíjovali svoje umělecké názory celkem nezávisle na ruském kritickém realismu, jehož jednotlivé projevy pronikaly k nám v té době jen sporadicky, a to díly uměleckými (Gogol, Turgeněv, Gončarov), nikoli pracemi kritickými. Vždyť spojen s ruskou pokrokovou kritikou (jmenovitě s Bělinským) nenavázal ani Havlíček, který k tomu měl osobní příležitost v Moskvě. Ovšem není možno opomenout, že také působení silných uměleckých děl ruského realismu (Mrtvých duší, Revisora, Lovcových zápisků, Oblomova) zanechalo znatelné stopy na vývoji kritických názorů májovců. Přesto však musíme vidět, že už od padesátých let bez zřejmé souvislosti s vývojem ruským usiluje Sabina, Neruda, Hálek (později také Světlá) o vyřešení týchž základních problémů, jakými se zabývali Bělinskij, Černyševskij, Saltykov-Ščedrin, a to v podstatě touž cestou, s podobnými, třeba ne tak systematicky promyšlenými závěry. Při vši rozdílnosti společenských systémů, životních podmínek, prostředí a národní povahy existovala totiž společná živná půda, z níž v obou literaturách — a ovšem i v řadě dalších literatur evropských — vyrostly analogické problémy; touto půdou byla nepochybně touha po osvobození z moci státního absolutismu, po dobytí lidských práv, po sociální spravedlnosti. Kniha Ščedrinových statí je dokladem toho, že podrobnému materiálovému zkoumání a srovnávacímu studiu těchto analogií a styčných programů česko-ruských v 19. století jsme ještě mnoho dlužni.

Dušan Jeřábek

Alois Sívek, Ondráš z Janovic. Příspěvek k poznání zbojnické problematiky v slovesnosti slezské oblasti. (Vydalo Krajské nakladatelství v Ostravě v r. 1958 jako 22. svazek řady Publikace Slezského studijního ústavu v Opavě.)

Zbojnictví bylo jednou z forem boje slovanského lidu za sociální a národní svobodu. Buržoazní historiografie vysvětlovala jeho vznik a podstatu všelijak. Tak vznikaly nejrůznější teorie o původu daného jevu, jež hledaly jeho kořeny zpravidla mimo oblast společensko-hospodářského procesu. A tradiční folkloristika vykládala zbojnickou poeii — podobně jako jiné žánry lidové slovesnosti — svou starou metodou, již můžeme obrazně charakterizovat jako snahu „vyložit z listu strom“. Někteří badatelé nepostihli ani podstatný rozdíl mezi zbojníky, bojujícími proti nespravedlivostem sociálního řádu v zájmu lidových vrstev, a obyčejnými lapky, sledujícími svým „zbojnickým štychem“ jen osobní prospěch. Slovo „zbojník“ nabylo přirozeně při takovémto ideově nediferencovaném pojetí dokonce pejorativní smysl. Je zajímavé a zcela pochopitelné, že sovětsí literární vědci kladou termín „razbojnik“ buď do uvozovek¹ anebo jej zpřesňují přidavným jménem — blagorodnyj razbojnik.² Podtrhují tím své lidové chápání obsahu slova, odlišné od jeho

¹ Srov. např. v knize Русское народное поэтическое творчество. Посobie для вузов. Под общ. ред. проф. П. Г. Богатырева. Учпедгиз, Москва, 1956, 2-ое издание, стор. 424—425.

² Viz např. P. G. Bogatyřeva v knize Сборник ответов по литературоведению. Изд. АН СССР, Советский комитет славистов, IV. Международный съезд славистов, Москва, 1958, стор. 261.

tradičního významu. Naše folkloristika vyvrátila v poslední době idealistickou koncepci zbojnickví a vyložila je z pozic marxismu-leninismu. (A. Melicherčík v knize o Jánošíkovi³ a nejnověji A. Sivek v studii o nejslavnějším slezském zbojníku Ondrášovi).

Sivek líčí společensko-hospodářské pozadí vzniku ondrášovské tradice, koriguje některé mylné soudy o historické postavě slezského lidového bohatýra, zjišťuje, jak zobrazila Ondráše ústní poesie a jak zpracovávala tuto látku umělá literatura. Badatelův soustředěný zájem o otázky uměleckého ztvárnění Ondráše v lidové slovesnosti vyvěrá z vědomí, že „význam Ondrášův nebyl v jeho individuálním protestu, ale v nadějích, které v lidu vzbudil“ (str. 114). Právě tyto sociální naděje a touhy byly živnou půdou, z níž vyrůstala legendární postava slezského zbojníka. Historické jádro ustupovalo v ondrášovské tradici do pozadí. O tom všem píše A. Sivek velmi podrobně a zasvěceně. Z hlediska metodologického odpovídá jako kniha současnému stavu bádání v slovenské folkloristice a literární vědě. Autor citlivě reaguje i na překonání krize v historicko-srovnávacím studiu liberárněvědném a je si vědom toho, že řeší jen část daleko širšího problému (str. 196).

Recenzovaná práce má celkem 250 stran a dělí se zhruba na dvě stejné rozsáhlé části. První z nich obsahuje ve třech kapitolách vědecký výklad problému. V druhé části nacházíme dokumentační materiál historického a folklorního charakteru, podrobnou bibliografii předmětu, ruské a německé résumé a jmenný rejstřík. Publikaci uzavírá 24 celostránkových obrazových příloh, zachycujících důležitá archivní fakta o Ondrášovi, lidové malby, profesionální výtvarná díla o něm aj.

V první kapitole svého výkladu — *Historické pozadí ondrášovské tradice. Ondráš z Janovic* — podává autor stručnou charakteristiku společensko-hospodářských poměrů v nás v období pozdního feudalismu, komplikovaných v kraji ondrášovských tradic spory nového obyvatelstva pasteveckého původu-valachů s vrchností, a dokazuje, že kořeny příčin slezského zbojnickví tkvěly hluboko v hospodářském procesu té doby a že tu bylo zbojnickví jedním z protifeudálních protestů venkovského lidu. Správnost své koncepce podepřel A. Sivek velmi zdařilým tím, že ji postavil do protikladu se staršími názory, jež se dnes už asi nikdo neodvážá hájit. V určování počátků, vývoje, kulminačního bodu a epilogu zbojnickví karpatského oblonku opírá se sice autor o práci W. Ochmaňského, ale doplňuje ji ve dvou bodech. Zdůrazňuje především, že boj zbojníků byl namířen nejen proti šlechtě, ale i proti bohatým sedlákům, měšťanům, kupcům a vůbec proti všem příslušovačům vykorisťovatelské třídy. Dále stanoví přesněji dobu vyvrcholení karpatského zbojnickví: konec 17. a začátek 18. století.

Zeměpisná poloha ondrášovských tradic, blízkost lesů, neúroda aj. měly sice vliv na rozvoj zbojnickví, ale jen jako průvodní faktory. Hlavní pohnutkou byly vždycky třídní protiklady feudální společnosti a nesnesitelné sociální poměry poddaných.

Podstatnou korekturu vnáší A. Sivek do tradičních soudů o historickém Ondrášovi. Zkoumáním archivních pramenů dokázal, že Ondráš byl synem janovického fojta Ondry Fucimana (Fuczimana), nikoli Sebesty, jak se dosud uvádí v literatuře. Autor popírá též legendy o tom, že Ondráš studoval na latinské škole v Příboře, že byl souzen atd. Původ podobných motivů spatřuje Sivek ve vlivu měšťácké kultury na lidovou slovesnost. Zajímavé jsou badatelovy hypotézy o tom údobí života slezského hrdiny (1709—1711), jež není ještě materiálově doloženo (str. 27 n. a 119, pozn. 59).

V druhé kapitole — *Ondrášovská tradice v lidové slovesnosti* — všimá si autor rozdílu mezi historickou postavou slezského zbojníka a jeho obrazem v lidové slovesnosti. Zjišťuje, že rysy, jež Ondrášovi připsala ústní poesie, nepocházejí z doby jeho života a nejsou vždy původní. Srovnáním materiálů odhalil spojitosti ondrášovského folklóru se zbojnickými tradicemi karpatského oblonku vůbec. Základ zbojnických rozprávek ve Slezsku tvoří nejstarší povídky o hrdinech, kteří bohatým brali a chudým dávali. A. Sivek tu má na mysli zejména známé pohádky o dovedném zloději. Z nich přešly na Ondráše jen ty nejpodstatnější vlastnosti pohádkového reka, jež nutné potřeboval, aby mohl plnit poslání, které mu lid určil. Kromě toho byla slezská zbojnická pověst přímo závislá v některých detailech na jánošíkovské tematice. Vznikala vedle ní, využívala větších fabulačních schopností slovenského lidu a tvořila podle ní.

Rozborem jednotlivých folklórních žánrů slezského lidu dospěl A. Sivek k důležitému závěru, „že např. lidová píseň, divadelní hra a tanec jsou ve srovnání s pověstmi o Ondrášovi celkem skromné“ (str. 113). Tím znovu potvrdil obecně teoretickou zásadu, že každý žánr lidové slovesnosti má své zvláštnosti a svůj vztah k lidovému hrdinovi. Lidová píseň a balada si všimají docela jiných rysů lidového bohatýra a líčí ho v jiném světle než např. ústní pohádka. Tendence lidového eposu ukázat hrdinu především jako bojovníka

³ A. Melicherčík, *Juraj Jánošík, hrdina protifeudálního odboje slovenského lidu*. Praha 1956.

proti nepřátelům lidových vrstev není a nemusí být charakteristická pro ústní lyriku, drama a jiné projevy lidového umění. To byla dozajista hlavní příčina, proč Ondráš je více zastoupen v ústním eposu než v jiných folklórních žánrech.

Lidovou slovesnost o Ondrášovi nechápe autor jako ideově jednotný a stejnorodý celek. Pokouší se oddělit v ní „jed“ od „medu“, tj. reakční a lidové ideologii nepřátelské prvky od pokrokových. Dialektický přístup k materiálu umožnil mu zjistit v ondrášovské tradici několik vrstev. K nejstarším vyprávěním řadí Sivěk ty pověsti, v nichž se zachovaly zbytky fantastického folklóru. Střední vrstva (asi z druhé poloviny 18. století) má mnoho barokních znaků a protilidové znění. Přejází v časově mladší tradici měšťanskou (z konce feudalismu a začátku kapitalismu). Ta interpretuje lidového hrdinu v duchu buržoazní morálky a způsobu života. Sivkovi neuniká, že lid někdy tradoval i takováto „folklorní“ díla, ale poznamenává, že jim zpravidla nevěřil. Sám se o tom přesvědčil přímo v terénu (str. 42). Autor vysvětluje velmi přesvědčivě, proč mají fantastické prvky druhotný význam v ondrášovské tradici. Nelze nesouhlasit s jeho pojetím původu folklórních motivů v lidové tvorbě slovesné. Bylo by snad správné opřít tuto myšlenku o spisy G. V. Plechanova, nikoli o současnou literaturu, která jeho názory perifrazuje (str. 50). Určitě pochybnosti vzbuzuje v nás toto Sivkovo tvrzení: „Nejdříve musela vzniknout v lidové ústní slovesnosti realistická postava Ondráše. Ta mohla být jen odrazem určité reálné skutečnosti, v níž se hrdina příliš nelišil od ostatních lidí. Jakmile začal bojovat ve jménu lidu proti pánům, začínají se uplatňovat prvky folkloru fantastického“ (str. 50). Domníváme se, že daný jev byl mnohem složitější. Zajímavý je autorův soud, že zbojnická tematika není tak silná v ústní slovesnosti německé jako u národů slovanských (str. 45). Bude nutno podepřít jej materiálem.

V třetí kapitole — *Ondrášovská tradice v literatuře* — hovoří A. Sivěk o nejstarších zmínkách o Ondrášovi do r. 1850 a dále o zápisech ondrášovských pověstí z druhé poloviny 19. století. Tyto práce přispěly značnou měrou k ustálení pojetí Ondrášova typu. Čerpala z nich později umělá literatura, psaná i tištěná. Velmi početná literární díla o slezském zbojníkově, jejichž bibliografii najdeme v druhé části recenované knihy, mají nestejný rozsah a různou uměleckou hodnotu. Z jejich rozboru vyplývá, že zpracování ondrášovské tradice v literatuře je závislé na mnoha činitelích: na celkovém ideově-uměleckém zaměření spisovatelovy tvorby, na stupni jeho mistrovství, na jeho úsilí o skutečnou lidovost, na jeho znalosti lidového prostředí a ústní poesie, na celkovém literárním procesu a literární tradici té doby, v níž umělec žije a tvoří. Autor nakonec zjišťuje, že dosud nebyla vytvořena vynikající díla o slezském zbojníkově, která by přesáhla význam regionální a stala se součástí celonárodního uměleckého odkazu. Přál by si, aby k tomu jeho kniha přispěla.

Vzájemnou výměru hodnot mezi ondrášovskou tradicí a umělou literaturou vidí A. Sivěk v celé jejich složitosti. Docela přirozeně narazil na problém úlohy knížek lidového čtení v tomto procesu. Ukázal na jejich význam v šíření a rozvoji lidové slovesnosti o Ondrášovi (str. 42—45 a 71). Poznamenal k tomu: „Mám za to, že tento druh jakéhosi polofolkloru je do dnešního dne nedocenen. Je pravda, že lidové knížky byly věci nakladatelské spekulace. Jejich autoři byli vesměs neumělci, kteří setřeli jakýkoliv estetický ráz vyprávění. Tvořili řemeslně, jejich výtvoři byly rozšířeny jen v určitém okruhu publika. Od těchto děl, které se objevovaly se vznikem knižníku a neměly zprvu skoro žádnou uměleckou hodnotu, vznikala postupně literatura s určitým uměleckým a společenským záměrem. Z takové oblasti jako tato literatura čerpá např. J. Arbes. Chceme-li už zůstat u tématu výlučně zbojnického, nelze opomenout *Milou sedmi loupežníků* V. Dyka.“ (Str. 117, pozn. 42.) Podobně myšlenky o úloze lidových knížek v procesu literárním vyslovil nedávno sovětský literární historik S. F. Je le o n s k i j.⁴ Jeho kritická slova o tom, že „sovětská literární věda dosud nenapsala ani jednu speciální monografii“⁵ o jarmarečních tiscích, měla již v Sovětech odezvu.⁶ Sivkova výtka by neměla zůstat opomenuta ani u nás.

Nakonec několik poznámek o formální stránce recenované knihy. Její předností je srozumitelný výklad látky a vybrošený styl, přehledná systematisace materiálu, přesné citace a vhodné sestavený poznámkový aparát, který umožňuje rychlou orientaci v publikaci. Z drobností bych uvedl: stylistickou čistotu porušuje na str. 31 časté opakování

⁴ С. Ф. Е л е о н с к и й, *Из истории массовой литературы XVIII века. Лубочные листы*. Известия АН СССР, ОЛИЯ, 1955, т. XIV, вып. 5, стор. 448—459.

⁵ Tamtéž, str. 448.

⁶ П. Н. Берков, *Материалы для библиографии литературы о русских народных (лубочных) картинах*. V knize *Русский фольклор. Материалы и исследования*. Т. II, Изд-во АН СССР, Москва—Ленинград, 1957, стор. 353—362.

slov tvorba, tvůrčí, tvůrce. Nepovažují rovněž za šťastnou vazbu „aktivní účast lidu na lidové tvorbě slovesné“ (str. 31). Správnější by snad bylo znění: „aktivní účast lidu na ústní tvorbě slovesné“. Do knihy se vloudilo též několik tiskových chyb (str. 90, 225 a 217). To vše nemění nic na skutečnosti, že studie A. Sivka o Ondrášovi je cenným přínosem pro naši folkloristiku, a to jak po stránce tematické, tak po stránce metodické. Klade základy k celistvému pohledu na zbojnictví a zbojnickou poesii z posic marxismu-leninismu.

Jaroslav Mandát

Andrej Melicherčík, Jánošíkovská tradícia na Slovensku. (SAV, Bratislava 1952.)
Juraj Jánošík. Hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu (Naše vojsko, Praha 1956).

První práce se zabývá v I. kapitole historickým pozadím vzniku jánošíkovské tradice, v II. kapitole historickou postavou Juraja Jánošíka, v III. kapitole jánošíkovskou tradicí v slovenském folklóru, v IV. kapitole jánošíkovskou tradicí v slovenské literatuře. V připojených materiálech podává lidové písně a rozprávky jánošíkovské, akta soudního procesu a některé výtvary pololidové i literární výtvary jánošíkovské, nakonec bohatou bibliografii předmětu.

Hned na počátku řeknu, že práce vychází z dobré znalosti předmětu, z erudice odborně metodologické, která se stále ověřuje a dokládá citáty z klasiků, někde až upřílišněné, jako hned v úvodě.

Když Melicherčík uvádí Stalinovy příklady lidových revolučních osobností Bolotníkova, Razina, Pugačova, bylo by snad třeba hned měřit s historickými osobnostmi toho druhu historického zbojníka Jánošíka — aspoň náznakem. Revoluční vření mezi poddaným lidem, a to nejen slovenským za Františka Rákócziho II. patřilo by se osvětlit už v úvodě.

Prohlášení, že „Jánošík bol zbojník, ale u neho, ako aj u mnohých iných, je zboj aktom spoločenskej vzbury“ (str. 12), je deklarativní. Historické materiály soudního procesu ukazují skupinu lupičů, olupujících zejména kupce, ženy (ženu oficíra, „kňazovku“, farárku hodili do vody, zastřelili zákeřně kněze, pijíteho ze studánky); cílem této skupiny bylo získat peníze na pití a skvosty na obdarování frajerek. Bylo by tedy třeba hned přesně rozlišit, co je historická skutečnost a co je kolektivní lidové-vytváření hrdinského typu, bojovníka proti pánům, zbojníka, který here bohatý a dává chudým.

Správné je odlišení kultu zbojníka Jánošíka od jánošíkovské tradice, která má daleko větší význam; lid kolektivně vytváří revolučního hrdinu (str. 13—14). Ovšem sám si nedovedu představit jánošíkovskou tradici bez kultu zbojníka-bojovníka. Sám kult v lidu je pobídka a podmínkou rozvoje tradované fabulace, toho, co se krátce zve tradicí. V úvodě připomíná autor splétání postavy jánošíkovské se Simplicissimem ze strany zastánce feudalismu. K spleťtí otázce vrací se Melicherčík později, stejně jako k ostatním naznačeným problémům (tradice v literatuře a pozdější vývoj až do přítomné doby).

Omezení výzkumu jánošíkovské tradice na slovenskou oblast je jistě správné, nikoli jeň pro nebezpečí „formální komparativistiky“ (str. 17 — víme, že se nyní, r. 1958, toto nebezpečí nepokládá za tak hrozné jako r. 1952, kdy byla tištěna Melicherčíkova kniha), ale prostě pro nedostatek monografického zpracování také ze strany polské a ukrajinské. Teprve potom bude se moci přistoupit k typologii karpatského zbojníka.

V osvětlení historického pozadí vzniku jánošíkovské tradice, které pokládá Melicherčík za hlavní úkol své práce, provádí autor velmi podrobným výkladem sociálně politických poměrů už od 15. století, zejména společenských vztahů okolo povstání Jiřího Dózi a uzákonění feudálního vykořisťování v Tripartitu Verbőczyho, dále vylíčením boje mezi císařským dvorem a uherským magnátskem za tureckého nebezpečí, který zachvátíl i drobnou šlechtu, měšťanstvo a konečně také lid. Zde by se žádalo vylíčení rozdílu mezi cítěním lidu maďarského a slovenského (ovšem i lidu jiných národností). Víra v „dobrého císaře“, která se projevuje někde i v jánošíkovské tradici (Jánošík byl podle některých povídek císařským kapitánem apod.), je něco podobného jako víra „ruského lidu a jeho hrdinů v dobrého cara“, jak o tom mluví Stalin ve výroku, citovaném autorem.

Deklarativně zní, že lidové masy slovenské přijaly politický program uherské šlechty z bojů proti Vídni (str. 31). Byly to snad především maďarské masy lidové, které žádají Rákócziho, aby se stal jejich vůdcem. „Zemanská svoboda“ v proklamaci Rákócziho z r. 1703 mluví jednoznačně. Autor sám (str. 32) připomíná, že je to „boj za práva feudálů“. Počáteční lidový ráz povstání, které chtěli velkostatkáři a zemani udusit, zdá se být nesporný. Spojení lidu maďarského, slovenského, ukrajinského žádalo by si osvětlení. Dobře je charakterisováno otupení třídního ostří rolnického povstání pod vedením Rákócziho, zaměření proti Vídni, rozpory v postupu jednotlivých feudálů proti povstalcům a konečné zneužití rolnického zápasu z prvního období.